

ADORNIAN MEDITATIONS. COMMENTARIES TO THE 15TH PRELECTION¹

PhD Student Ovidiu-Marius Bocşa, Technical University of Cluj-Napoca, Baia Mare
Noth University Centre

Abstract: A critical constructive point of view regarding the Adorno's ethical thinking, this study sets out to briefly analyze both samples of Adorno's conceptual language of ethical thought and his metaethics on Kantian moral philosophy. Rich in its contents, the 15th lecture discusses, explains and gives possible solutions to important philosophical problems.

Keywords: freedom, "ethics of conviction", "ethics of goods", Kantian pathos.

Despre actualitatea lui Adorno

Ce noutate ar putea aduce pentru mileniul III, un autor aparținând unui alt veac, cu ideile unei moralități ce nu ar avea cum să vină în acord cu realitățile postmodernismului? Unii exegeți privesc cu îndoială actualitatea lui Theodor W. Adorno (1903-1969), faptul că, din scrierile sale s-ar putea extrage o etică, sau că filosofia epocii sale ar avea ceva de împărtășit zilelor noastre. Această posibilă contestare s-ar datora poate lipsei unei deschideri suficiente față de Școala de la Frankfurt, iar unii consideră de multă vreme încheiat capitolul freudo-marxist. Ca promotor al gândirii critice, Theodor Adorno rămâne un deschizător de drumuri, iar unul din urmașii săi, Jürgen Habermas recunoaște influența pe care a avut asupra sa în special "Dialectica negativă". Credem că nu greșim prea mult afirmând că multe din operele lui Habermas sunt dezvoltări ale unor idei adorniene. Problema este că Adorno se adresează unei elite și stilul său este extrem de dificil. Chiar dintre admiratorii lui, unii se întrebă dacă poate fi întrevăzută prin labirintul operelor sale, o cale care ar duce dincolo de negativismul și nihilismul care i se impută?

Există o exegeză bogată de limbă engleză, portugheză, germană, spaniolă etc. care îi acordă totuși multă atenție și mult credit. S-ar putea să trezească interesul și la noi. Condițiile de criză, ca și cele de înflorire a unei civilizații pot fi producătoare a unei conștiințe etice, a unei nevoi de fixare, dezvoltare sau corectare a traseului moralității unei epoci. Dincolo de soluții mai mult sau mai puțin adecvate, o treaptă importantă rămâne trezirea conștiinței.

¹Theodor W. Adorno, *Problems of Moral Philosophy*, Stanford University Press, 2001 – 224p (tradusă de noi, după versiunea engleză [Rodney Livingstone](#), *Lecture Fifteen* p. 146-157)

ISBN 0804744726, 9780804744720 Întâmpinare: **De ce tocmai a -15-a prelegere, din cele 17 la număr?** Încercăm să prezentăm pe scurt, cel puțin 4 argumente ce rezidă în noutatea, originalitatea și importanța aspectelor abordate de Theodor W. Adorno, probleme care ne apar extrem de provocatoare și în același timp care delimitează specificul gândirii sale :

1. Afirmarea textuală precum Kant respinge conceptul de responsabilitate (Or datorია, oare, nu eram obișnuiți a o considera corelativul imediat al responsabilității? Ne întrebăm cu surprindere)
2. Îndoiala lui Adorno privitoare la libertatea gândirii însăși (adică cel mai intim colțișor al conștiinței, unde cu toții avem încredințarea că suntem complet liberi, singurul loc al libertății autentice, depline)
3. Relația dintre "etica convingerii" - ethics of convictions [Gesinnung] și "etica formelor binelui" - ethics of goods [Güterethik]
4. Afirmarea privind "patosul lui Kant" (al rigidului, rigurosului Imanuel Kant?! așa cum cum l-au perceput deopotrivă cei care îl iubesc și cei cărora le e frică de el, a celor care l-au studiat și a celor care încă mai stau la umbra lui miraculoasă redescoperindu-i și astăzi noi valențe. "O, datorie...!")

Doctrinile etice postclasice (epicureismul, scepticismul, stoicismul) propuneau modele interioare și individuale de echilibru, ca refugiu în fața unei lumi în dezagregare. Fenomenul poate reveni în timp odată cu condițiile generatoare asemănătoare. Avem în vedere analogia modernistă și cea a postmodernistă. O primă reprezentare generică pentru *Minima moralia* (1951), ar fi aceea de „jurnal al conștiinței” (scris între 1944 și 1947). De fapt, el se prelungește și completează cu celelalte opere ale autorului. De aceea, o viziune mai clară ar fi prin urmărirea și analiza unor teme principiale și a conexiunii lor, lucru anevoios necesitând găsirea unei chei, interpretarea unor analogii și metafore asemenea unei transpuneri dintr-o gamă în alta. Adorno vede amărăciunea celui care a cunoscut suferința și sub spectrul ei trăiește o “etică a rezistenței”. Accentuăm dublul aspect al întrebării pe care o considerăm de certă actualitate "dacă viața bună, corectă este o posibilitate genuină a prezentului?", și dacă reflecțiile înregistrează experiența subiectivă a detaliilor semnificative, pot fi depășite în viziunea adorniană, aspectele conflictuale generate de un sistem bazat pe dominație în societatea modernă (purtând specificul european, sub pecetea timpului și umbrele trecutului)? Același orizont obiectivat în „Dialectica iluminismului”, lucrare scrisă împreună cu Max Horkheimer (1940) completează un tablou încă viu, prin problemele de actualitate și încercarea parcurgerii cu conștiința trează a propriului destin (în contextul situației îngrijorătoare în care se se afla atunci: dezastrul nazist, cel comunist, exilul american), ca și în situația în care se află omenirea acum, cu noile conflicte.

“Dialectica negativă” indică relația dintre ontologii posibilitățile eticii, iar „Industria culturii” reia în detalii întristătoare ceea ce a devenit cultura însăși în societatea modernă. Efectul total al acestui fenomen este unul antiiluminist; în cadrul ei, adică al dominației tehnice progresive a naturii, iluminismul devine înșelătorie în masă, mijloc de încătușare a conștiinței. Așadar, prin “industria culturii” se împiedică formarea de indivizi autonomi, independenți, care să fie capabili de judecăți și decizii conștiente. Totuși, condiția unei societăți democratice, rezidă în existența unor oameni responsabili, adică societatea pentru a supraviețui, are nevoie de oameni maturi. De aceștia depinde menținerea și dezvoltarea societății. Adorno atrăgea atenția, venind parcă în întâmpinarea presupusului progres, indicând pe lângă uneltele modern ale mass-media și efectul nefast al manipulării, care duce la “mase” care își pierd posibilitatea de emancipare pe cât ar îngădui-o forțele de producție ale epocii.

2. Problemele de filosofie morală

Cele 17 cursuri –prelegeri ținute în mai-iulie 1963 au fost înregistrate pe bandă (ca amprentă a spiritului după o expresia a lui Adorno: "the fingerprint of the living mind"), reprezintă o formă mai accesibilă a gândirii sale morale. Prin focalizarea gândirii morale și categoriilor kantiene, este indicat "contrastul cu alte sfere ale existenței." În aceste cursuri, Adorno s-a arătat interesat de natura normelor morale, viața bună, relația dintre relativism și nihilism, relația dintre teorie și practică, relația dintre etică și conștiința cea rea, sau greșită, caracterul represiv, problema libertății, dialectica la Kant și Hegel natura rațiunii, legea morală ca ceva dat, psihanaliza și elemental de absurd, libertatea și legea, tradiția protestantă a moralității, Hamlet, autodeterminarea, fenomenologia, conceptul de voință, idea de umanitate și critica moralității la Ibsen și Nietzsche.

3. Metaetica adorniană

Pentru a putea decide între universalism și relativism ar trebui construită o judecată critică asupra acelor judecăți morale care au fost formulate înaintea meditației adorniene. Noile judecăți se circumscriu unei întrebări meta-etice: care este natura judecăților și a principiilor morale? Metaetica adorniană disociind între judecățile de existență, de valoare și etice încearcă să explice aici sensul libertății înțelese în sens kantian, relația dintre “etica convingerii” și “etica bunurilor” și posibilitatea reconstrucției unei etici a responsabilității. Adorno demonstrează moștenirea tradiției conceptualizării libertății din etica greacă (la Aristotel apare în raport cu constrângerea exterioară, dar și cu restrângerea interioară a impulsurilor instinctuale, iar la stoici, cu stăpânirea sentimentelor). Adorno sublinează: “conceptul de libertate a fost modificat de către Kant în mod crucial”. El deslușește mai departe că libertatea se referă exclusiv la ceva fără o cauză, iar definiția libertății este o problemă de epistemologie, “încât nu numai că este eliminată orice dependență de realitățile concrete, dar deopotrivă și orice legătură la o chestiune de fond, care ar putea fi exercitată asupra eticii însăși”. Dacă o acțiune liberă este o acțiune care nu poate fi reductibilă la nici o cauză, s-ar putea deduce că orice acțiune de acest fel ar fi heteronomă, ca o acțiune care a reintrodus elementul cauzalității în libertate.²

În prelegerile sale³ și mai ales aici, într-a 15-a, Adorno discută filosofia morală a lui Kant **din perspectiva unui model etic corectiv, adaptat la condițiile existente de viață** – problemele speciale ce țin de imperativul categoric, ca regulă de control al rațiunii practice generale permite legitimarea unor reguli de acțiune. Autonomia voinței este condiția sine qua non a funcționării acestor reguli, dar în jurul voinței apar perturbatoare înclinații și dorințe,

²Libertatea urmând traseul convingerii (lucru ce ne amintește de Habermas ce definea “sfera discuțiilor libere de constrângere”) presupune o conștiință morală și aceasta se dezvoltă extrem de greu, iar treptele descrise în timpuri moderne de [Lawrence Kohlberg](#) pot să nu fie parcurse de mulți oameni, ceea ce ne-ar face să avem în vedere și cazurile frecvente ale unor stadii ale retardării morale. Dar Adorno socotește potrivit a se lua moralitatea așa cum este, a o accepta cu prejudecățile și greșelile sat neputințele ei, cum s-a prezentat întotdeauna, adică a o elibera de exigențele absolutului, în primul rând la nivelul înțelegerii și raportării la ea dincolo de excesele încredințării că ar oferi o singură variantă exclusivistă (aceea a interiorității sau “subiectivității adevărate”), de unde și reticența de a propune o etică anume (de vreme ce atâtea încercări și-au dovedit eșcul prin cazul concret al atâtor “capitole întristătoare ale istoriei”, culminând cu Holocaustul. Ceea ce trebuie avut mereu în vedere și îl numește “noul imperativ categoric” este de a se acționa în așa fel încât niciodată să nu mai fie un alt Auschwitz. “Educația de după Auschwitz” ar trebui să aibă în vedere pericolul barbaria și să-i opună omenia și o anumită răbdare și înțelegere că în opțiunea binelui, de fiecare dată omul se pune (mereu subiectiv) de partea lui, adică foarte rar, în situația celui care greșește, sau ale cărui alegeri sunt excesive sau fără deschidere la a ceea ce ar putea urma în urma unei acțiuni fie și în susținerea binelui. Este vorba despre ceea ce am numi ispita, sau ispitele binelui.

³ Aceste cursuri oferă o teorie critică despre moralitate, comentariu și confruntare la nivelul “Bazelor metafizicii moravurilor”, pe de o parte și al “Criticii rațiunii practice”, pe de altă parte. Adorno are unele reticențe, respingeri și completări, adaptări sau reinterpretări privitoare la:

- o anumită rigiditate kantiană, rigoarea care nu permite excepții

- “puritatea” conceptului kantian de practică stabilit dincolo de orice experiență, dar sprijinul antropologic apare necesar sub aspect praxiologic scoțând în relief elemente ale experienței în scopul stabilirii de direcții posibile în realitatea acțiunii morale (ce nu e doar un experiment mental ci ține totuși de lumea experienței, inevitabil).

- libertatea în înțelesul kantian, deoarece Adorno o vede ca un dat în condițiile complicate de acțiune și în relațiile de dependență complexe din lumea modernă unde se pot face doar ipoteze privind comportamentul moral al unei persoane.

- abordarea unui ethos etic trebuie să fie completată de un moment etic responsabil pentru a lua în considerare consecințele și a face ceea ce se cuvine.

impulsuri și forțe ce i se opun. Adorno observa că “punctul de vedere al interiorității radicale este combinat cu ideea că n-ar trebui să ne amestecăm cu natura realității” și nici să luăm în seamă “natura realității externe din propriul nostru comportament”. Ideea e oarecum detectabilă la Platon, cu o tendință de obiectivizare, și anume în sensul că natura absolută a ideilor implică comportamentul pur logic, al unei facultăți logice la modul pur. În opinia lui Adorno, pentru Kant totul începe cu bunăvoința care nu este condiționată, ci ea condiționează orientarea întru bine. Este de fapt prima manifestare a binelui prin care cel puțin se intuiește în acord cu bunul simț, ceea ce nu este așa cum ar trebui să fie.

3.1. Libertate și responsabilitate

Respingerea kantiană se referă la ceea ce diferă de autonomia voinței. Într-un fel, întreaga etică a antichității poate fi etichetată ca heteronomă. Nici măcar dreptatea, -cea mai înaltă valoare a lui Platon-, nu este produsul rațiunii pure, dar ar trebui să fie considerată de către noi, ca ceva care există în sine. În aceasta măsură, ceva exterior nouă, cu care ne confruntăm din exterior ne apare ca opac, ceva irațional sau, cum ar spune Kant, heteronom. Singurul factor definitor al acțiunii morale admis de Kant este principiul universal al subiectivității însăși, fără a ține seama de nimic obiectiv (doar de faptul cel mai universal că trebuie să existe ceva obiectiv).

Adorno susține de asemenea, că locul kantian al moralității, este în interiorul subiectului uman și explică “interioritatea” drept punctul de referință abstract al rațiunii însăși. Definierea se face în mod negativ indicând ceva radical diferit de tot ceea ce e extern. Urmând gândirea lui Kant, se poate sublinia că “Filosofia morală trebuie să se bazeze pe rațiunea pură existând doar în ea însăși și în măsura în care nu se exteriorizează ea însăși și rămâne independentă de orice factor extern”. În acest fel apare și “fericirea individului ca ceva extern”. Sub influența lui Kierkegaard, a “subiectivității adevărate” Kant susține că “orice curs al acțiunii ar trebui să fie urmărit independent de fericirea ființei umane”. După Kierkegaard gestul facerii de bine ar trebui să fie efectuat din exterior, adică “numai în afara compasiunii, și nu pentru a remedia o situație care a provocat milă în primul rând”.

Kant nu respinge simțurile ca Platon când acesta spune că “trupul este mormântul sufletului”. De asemenea, nu încorporează datoria de a procura fericirea cuiva în definiția fericirii, ci are drept presuposiție toleranța la nivelul conținutului etic. Prin propria mărturisire se arată ca moștenitor al tradiției acelei interiorități, după cum sufletul, ar trebui să fie obiectul dorinței pentru că este nemuritor, deci cel mai înalt bun.⁴

Așa cum e văzută de Adorno, gândirea lui Kant se opune în mod clar, nu doar heteronomiei dorinței simțurilor, dar și unor forme ale teologiei. Legea morală apare ca subiectivitate pur conceptualizată, iar Dumnezeu în calitate de garant al legii morale ce emană din rațiunea pură, ca ființa căreia îi e atașată Legea morală. Trebuie observat că în ciuda aparenței, gândirea kantiană este încă adânc impregnată de religios, iar deducția unor reguli ce să facă abstracție de transcendență nu funcționează și însăși inteligibilitatea lucrurilor suferă. De fapt este vorba de precarități deja recunoscute, ale ființei, ale existenței, ale subiectului

⁴ Ideea că principiul subiectivității ar trebui să fie ceea ce este normal gândit ca cel mai important bun este creștină la origine. Subliniind că este ideea absolutei substanțialități a sufletului, care e legat la rândul său de ideea nemuririi sufletului, care a fost răscumpărat de Christos –și ideea este apoi secularizată și făcută abstractă până devine legea morală existând în propriul său drept.

conștient și al bune raportări dacă nu la experiența anterioară, la o urmă a ei sau un sentiment orientativ, o sensibilitate estimativă. Așadar în absența lui Dumnezeu și a speranței în nemurire, lumea ar fi un iad. Este încredințarea pietismului și oricâtă emancipare față de credința familiei și mediului viețuirii sale, marele filosof păstrează o anume fidelitate, o interioritate adevărate, un sentiment al prezenței și orientării estimatoare, fără de care lumea n-ar mai fi lume, sau nu ar mai fi lumea sa, ci una golită de sens, or tocmai acest lucru trebuie evitat: **acest lucru nu trebuie să fie**, gândește Kant, iar o notiță de acest fel descoperită de Adorno⁵, ne prezintă un Kant mai puțin cunoscut. Există o consecință importantă care decurge din legătura profundă între această definiție a lumii ca negativitate și respingerea empiricului.⁶ Pentru a evita această înstăpânire a răului, Adorno vorbește despre o etică a responsabilității pe care crede că nu o regăsește în textele kantiene, sau în orice caz nu în mod direct. Se observă o tendință de obiectivizare a intenției bune, “*intentio recta*”.

Binele moral cel mai înalt în orice moment este obiectivizat de asemenea, și am putea spune chiar reificat Fiind luat atunci acesta ca lucru, atunci când e comparat cu **acțiunea pură**, vorbim despre **actul pur**, (*actus purus* la Kant) mereu **heteronom**, întotdeauna bun pentru noi, și în măsura în care există pentru noi, acesta este supus criticii nivelate la hedonism. Adorno are rețineri în această privință, îndoieli asupra absolutului libertății însăși a gândirii pentru că și gândirea individului – am spune cu cuvintele noastre – poartă și prejudecățile noastre, obișnuințele noastre, ale comunității din care facem parte, ale timpului de care aparținem. Înțelegem gândul adornian când ne gândim la “*idolii lui Bacon*”⁷, adică: “*idola tribus*” – ca rău inerent în propria natură în amestec natura lucrurilor ; “*idola specus* – ca „peșteră” și tip de educație care ocoltează lumina ; “*idola fori*” – prin cuvinte și dispute sterile ; “*idola theatri*” – prejudecățile unor teorii sau dogme”.

3.2 Etica binelui multiplu și etica bazată pe convingere

În viziunea kantiană, Adorno observă că subiectul moral nu joacă nici un rol în construcția lumii ca lume, el nu are nici o influență asupra acesteia și de fapt rămâne supus forțelor istoriei concrete, dar e implicat într-un rol, de unde decurge că moralitatea este orientată în mod necesar într-o chestiune de convingere, practic, în forma de acțiune a oamenilor care sunt ferm convinși de neputința lor în a schimba cursul lumii aici și acum. Convingerea este ceva care există pur și simplu pentru sine, își află împlinirea în sine și rămâne fără influență asupra organizării societății. O “*etică a convingerii*”⁸ este o etică care caută refugiu în voința pură, adică recunoaște interioritatea subiectului moral ca unica sa autoritate. Spre deosebire de aceasta, etica bunurilor (a feluritelor tipuri de bine, în sensul virtuților iar nu a marfurilor) și “*etică responsabilității*” iau ca punctul lor de plecare o

⁵ *Vezi și traducerea inedită a subsemnatului din Prelegerea a 15-a și notele autorului.*

⁶ *Aici întrevăde care răul conduce în lume și această lume este țărâmul iadului.*

⁷ *Cf. Novum Organum, Clarendon Press, 1978*

⁸ *Folosind textul în versiunea engleză, remarcăm cuvântul “conviction” cu sensul de convingere dar și de condamnare și deși am păstrat înțelesul de “etică a convingerii” în spiritual textului Kantian, preluat ca atare de Adorno, am păstrat în subsidiarul meditației noastre și ideea unei posibile conexiuni cu înțelesul “constrângerii”, “condamnării”, “damnării”, “pedepsei”, “judecății”, “răscumpărării”, etc... , adică întregul câmp al corelativelor ce ar indica un traseu distinct și oarecum original, chiar dacă pare a îndepărta meditația de Kant ca și de comentariul acestuia în spirit adornian. Intuiția ne spune totuși că undeva într-un strat mai profund al traducerii, nu am deschis doar o problemă de coincidență lingvistică, ci și a unor persistențe asupra cărora s-ar cuveni să revenim.*

realitate existentă, așa cum este percepută de subiect. Ar putea fi gândit că este necesar să se găsească cel mai mare bine, așa cum a făcut deja Platon cu conceptul de dreptate, și ceea ce decurge prin propriul acord privind independența față de motive empirice efemere. Această procedură este podul peste golul dintre o etică obiectivă a bunurilor și o etică pur formală a convingerii. Adorno consideră că și voința kantiană ar trebui eliberată de tendința absolutizării pentru a indica faptul că dincolo de independența ei proclamată apar tendințe și tentații –pe care le-am numi “îspitele binelui propriu”. Kant le imaginează extirpate din provincia voinței. Toate acele aspecte heteronome ar lăsa urme asupra voinței pure, or Adorno arată că de fapt așa se și întâmplă. De aici decurge o dedublare a imperativului ideal, o multiplicare și relativizare a lui: maximele acțiunilor iau forma imperativelor ipotetice. Este unul din momentele dificile de interpretare a binelui, care în epistemologia adorniană apare greu de definit și mai ales de indicat, datorită absenței manifestării sale, lucru pe care îl subliniază în chip repetat în *Minima moralia*. Totuși la Kant, binele începe ca bunăvoință, ca orientare spre ceva care trece dincolo de aspectele percepției imediate.

4. Ethosul kantian

Dacă acceptăm că prin ethos se înțelege o anumită dispoziție, sau orientarea unor valori particulare referitoare la persoană, grup, societate, cultură sau mișcare, avem în vedere spiritul care motivează ideile și obiceiurile. Într-un fel, putem vorbi despre sentimentele asociate și presupuziția că ethosul ar putea schimba idei. Ne amintim că “Retorica” lui Aristotel apar moduri ale persuasiunii (**pistis** [πίστις]) alături de **logos** și **pathos** în componența argumentației. Când vorbitorii își stabileau un ethos, acesta putea să dezvolte "competențe morale".⁹

Adorno explică **ethoul burghez** al luptei nelimitate care continuă ideea predestinării, a cărei influență a crescut în calvinism. Sunt necesare cele mai mari eforturi ca cineva să aibă îndreptățirea de a spera, deoarece speranța în orizontul kantian, ține în principal de amintire. Deoarece Kant împărtășește acest aspect cu protestantismul, reacția pietistă față de credința protestantă este indicatorul că filosofia lui Kant ar fi pierdut speranța. De fapt trebuie observant că există un grad de incertitudine implicat în conceptul de speranță, iar natura omului, ea însăși conține ceva ca o promisiune că viața aceasta nu este totul și că trebuie să fie ceva mai departe. În acest sens trebuie observant că dovada ontologică a existenței lui Dumnezeu pe care Kant însuși a supus-o unor critici de ofilire, continuă să trăiască.

⁹ Nedra Reynolds, *Professor of Writing & Rhetoric, "ethosul, asemenea subiectivității indicate de postmodernism, se schimbă și aduce schimbări în timp" (p.336). De asemenea, se observă că: "ethosul poate fi falsificat sau 'manipulat' deoarece apar valorile culturii ce modelează indivizii". Interpretarea clasică are în vedere variantele de ethos cunoscute ca: înțelepciunea și îndemânarea practică (*phronesis*), virtutea ca bunătațe (*arete*) și bunăvoința (*eunoia*). În această interpretare, ethosul ține de audiența care estimează calitatea ethosului la vorbitor. Științele sociale se referă și la "sursa credibilității" din perspectiva competenței și caracterului și a dinamismului "percepției persoanei".*

Legătura de mediere dintre efortul nelimitat și convingerea pură [Gesinnung], se consideră că ține de conceptul de datorie. Aceasta nu cunoaște limite, deoarece este absolută, nu se afla nici într-o ordine dată, și datorită înfinității ei sau naturii abundente, posedă calitatea de a nu se odihni niciodată.

Patosul filosofiei kantiene constă în faptul că se urmărește un scop care este în conflict cu tendința tuturor de a deveni în principal un mijloc. Dar dacă totul este funcțional, adică există pentru altceva și este de schimb, adică are prețul său –întocmai precum conceptual prețului se bazează pe procesul de schimb. În contrast, totuși există strict pentru sine, sau se întâmplă pentru binele propriu, așa cum este în cazul acțiunii morale, în conformitate cu legea morală kantiană –și nimic altceva- posedă ceea ce el numește "demnitate" [Wurde]. Conceptul de demnitate se leagă de ideea că **subiectul uman ar trebui să-și dea în mod liber sieși o lege**, prin convingere că este legea lumii, este principiul opus tradiționalismului de orice fel și oricărei ordini corporatiste feudale sau absolutist. Trecerea la abstract pe care Adorno o urmărește cu atenție la Kant, este în sine concretă, în sensul că poate fi văzut că exprimă raționalizarea și emanciparea societății de la elementele organice oarbe ce servesc omenirea ca ghid al comportamentului său.

Adorno observă influența extinsă a lui Rousseau referitor la rațiunea umană care nu este în stare să aducă o îmbunătățire progresivă a fericirii în lume. Deoarece Kant susține că dispoziția omului de a raționa nu este instrumentul adecvat cu care să procure acea creștere progresivă în fericire pentru beneficiul omenirii, s-ar cuveni să încercăm a armoniza aceste două lucruri, rațiunea și fericirea. În privința comportamentului individual, sau mai degrabă etica vieții private, destinația rațiunii ar trebui căutată altundeva decât în creșterea constantă a bunăstării. Voința orientată spre bine înseamnă altceva.¹⁰

Adorno încerca să explice dificultățile la care conceptul absolutizat al rațiunii ar putea duce și distinge sfera de interes subiectiv și sfera de moralitate obiectivă. Dificultatea principală se referă la societatea morală care ar conduce la suprimarea universală a naturii. Modul organizării societății poate fi un rău funciar și "Viața bună nu poate fi găsită în cea falsă" va fi una din tezele adorniene din "Minima moralia".

Conceptual "burghez" în textul kantian este destul de vag, după cum observă Adorno, ar fi o referire la creșterea încrederii în sine și un anumit entuziasm ce caracteriza perioada în care a trăit Kant. Pe de altă parte" în societatea burgheză însăși interioritatea ar trebui privită ca o atitudine reactivă ar trebui să fie văzută dialectic". Se poate remarca tendința ființelor umane de a se retrage în ele însele, ca un fel de protest față copleșitoarea putere a lumii externe. În societățile închise, însăși interioritatea pare a se dizolva.

Dincolo de prelegerea a 15-a adorniană, știm că lucrurile sunt mult mai complexe în realitatea lor concretă, cazuistică. Acest lucru, Adorno îl va explica în prelegerea a 16-a, în care va critica și modalitatea sintezei hegeliene, adică la nivel etic, ce urmează după derularea tezei și antitezei, unde răspunsul nu este suma lor și nici simpla algere și dedicare față de opțiunea considerată bună, ci mereu responsabilitatea deliberării și acțiunii. Fiind ceea ce este, dar orientată și spre ceea ce ar trebui să fie, ființa rațională descrisă în Critica rațiunii practice, este caracterizată de unitatea laturii sensibile și a celei inteligibile posibilă datorită autonomiei,

¹⁰ *Etica bunurilor sau mărfurilor, eventual cu deschiderea în plus a unui nou orizont de interpretare (cu același risc de îndepărare atât de spiritul kantian cât și al comentatorului său) dacă am urma palierul morfologiei binelui ca multiplu, adică a politropiei binelui și a dependenței înclinațiilor și dorțelor subiectului.*

adică posibilității de a-și da sieși legi. Această posibilitate ar putea să ne călăuzească spre valori precum omenia, modestia, demnitatea, responsabilitatea.

“Ideea de responsabilitate este primul lucru pe care Kant îl respinge în mod fundamental” . Dar are oare dreptate Adorno?

5. Concluzii

“Pentru a gândi omenirea în termenii conținutului vieții oamenilor, ar fi în mod esențial o problemă de responsabilitate privind existența empirică, autoconservarea și împlinirea speciei căreia îi aparținem pentru bine sau rău” explică Adorno, care are viziunea “ieșirii omenirii din starea de imaturitate”. Contextul societății moderne, de care trebuie să ținem seama, este descris de “**industria culturii**”, a cărei efect este este unul antiiluminist; în cadrul ei, adică al dominației tehnice progresive a naturii, iluminismul devine înșelătorie în masă, mijloc de încătușare a conștiinței. “**Industria culturii**” împiedică emanciparea, formarea de indivizi autonomi, independenți, capabili de judecăți și decizii conștiente. Ei ar fi însă condiția unei societăți democratice, care are nevoie de oameni maturi pentru a se menține și dezvolta.

Dacă arta este privită din direcția unei **promisiuni a fericirii**, cu consecințele duse până la capăt ale împlinirii sau neîmplinirii acestei sarcini asumate (conform “Teoriei estetice”), anumite paliere etice pot fi vizitate sau deduse din “Minima moralia” într-o bună însoțire cu “Dialectica negativă” și “Prelegerile de filosofie morală”, care sprijină demersul înțelegerii unui gânditor pentru mileniul trei. Considerăm deci o datorie în a încerca să aducem în atenție pe acest autor de extremă complexitate (în sfera extinsă a culturii, filosofiei, muzicii, esteticii, sociologiei), reprezentant important al Școlii din Frankfurt (din prima generație), promotorul gândirii critice, pe care îl recunoaștem ca gânditor de actualitate, alături de Jürgen Habermas pe tărâmul valorilor ferme.

Bibliografie :

1. Adorno, Theodor, W., *Aesthetic Theory* (1970), trans. R. Hullot-Kentor, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.
2. Adorno, Theodor, W, *Negative Dialectics* (New York: Continuum, 1992).
3. Adorno, Theodor, W (and Max Horkheimer), *Dialectic of Enlightenment*, New York: Continuum, 1991;
4. Adorno Theodor, W (și Max Horkheimer), *Dialectica luminilor*, trad. Andrei Corbea, Iași: Polirom, 2012, ISBN:978-973-46-2327-3).
5. Adorno Theodor, W, *Minima moralia*, ART trad. Andrei Corbea, 2007, ISBN 978-973-124-098-5
6. Adorno, Theodor, W, *Problems of Moral Philosophy*, edited by Thomas Schroder, translated Rodney Livingstone, Polity Press, 2001
- 7 Adorno, Theodor, W, *Problems of Moral Philosophy* (1963), ed. T. Schröder, trans. R. Livingstone, University Press, 2000.

e-sources:

<http://www.csudh.edu/dearhabermas/kohlberg01bk.htm>

<http://www.educationsresources.com/2758000/>

http://en.wikipedia.org/wiki/Novum_Organum

<http://plato.stanford.edu/entries/adorno/>